

ISSN 1305-5992

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Türkiyat Araştırmaları

Sayı 3

Güz 2005

BATININ DOĞU TASAVVURUNDAKİ DEĞİŞİM VE TÜRKLER

M. Derviş KILINÇKAYA

Özet

“Doğu” ve “Batı” kavramları kültürel manada kullanıldıklarında da coğrafi farklılıklardan kaynaklanan kültürel farklılıklara işaret etmektedir. Bu iki farklı kültür dünyasının hem kendi içindeki farklılıklar, hem de birbirlerinden farklılıkları zaman içinde çatışmalara neden olmuştur. Bu makale söz konusu kavramlar çerçevesinde Batı’da Türk tasavvurunun değişmesi sürecine değinmektedir. Batı, 18. yüzyıldan itibaren dünyanın diğer bölgelerine, artan gücü ile paralel bir bakış açısı geliştirmiş ve Türklere bakışı da bu çerçevede değişmiştir.

Anahtar kelimeler: Doğu ve Batı, Kültür, Kültürel Farklılıklar, Türk İmajı, Osmanlı Devleti

The Changes in the Eastern Image of West and Turks

Abstract

The Concepts of East and West, conceived in the cultural meanings, indicate cultural differences which mainly arises from geographical differences. The differences between these two worlds of cultures and the internal differences in themselves caused conflicts in the past. This article is concerned with the changes in the Turkish image within the framework of the related concepts. The West has developed a perspective in parallel with its increasing power starting from 18th century. Western image of Turks also evolved with in the framework of these perspective.

Key words: East and West, Culture, Orientalism, Cultural Differences, Image of Turks, Ottomans

Giriş

Tarih, insan türünün devamlılık gösteren ve belli bir zaman dilimini etkileyen faaliyetlerinin anlaşılabilir hale gelmesi için sürdürülen sistemli çalışma alanlarından biri olarak tanımlanabilir. Bu faaliyetler daha çok maddi

kalıntılarla, belgelerle, yani incelenen alandaki insanın geride bıraktığı izlerle takip edilip açıklanmaya çalışılır. Ancak, her devrin davranış biçimlerinin gerisinde, o devre damgasını vuran düşünüş biçimlerinin yattığını söylemek gerekmektedir. İlkçağlarda, insanın kısıtlı olan bilgisi, onun faaliyetlerini, doğal ihtiyaçlarının karşılanması ve çevreyle kurduğu iletişimde bilgi ve tecrübesini artırmak esprisini içinde sınırlandırmıştır. Bilgisi arttıkça, yani bir başka deyişle sorun çözme yeteneği geliştikçe insan, hâkimiyet alanını genişletmek ve bunu sürdürebilmek için daha karmaşık sistemler oluşturmaya başlamış ve bilgi, toplumları birbirinden farklılaştıran temel faktör olarak giderek daha büyük bir değer kazanmıştır.

Zamanın başlangıcına ilişkin çok genel tanımlamalar yapsak da, biz ancak içinde bulunduğumuz akışa tabi olmak gibi bir zorunlulukla sınırlıyız. Gene de insan olarak yeteneklerimizin bize bağışladığı en önemli vasıtalardan biri olan “yazı”yı bulmak, zamanın hiç değilse bir kesitini adeta dondurarak kaydetmemizi ve bunların gelecek nesiller tarafından değerlendirilmesini sağlamaya imkân yaratmamızı mümkün hale getirmiştir. Bütün yapabileceğimiz, elde edebildiğimiz parçaları bir araya getirebilmek ve bunların içinden yanlışları ayıklayarak doğruya en yakın sentezleri oluşturmaya çalışmaktan ibarettir.

Her çağın farklı adlandırılmasının gerisinde, aslında o çağın düşünüş biçimlerine bir atıf vardır. İşte “tarih felsefeleri” olarak adlandırılan ve büyük ölçüde geçmişin süreklilik gösteren bu değişimlerindeki dinamikleri açıklamaya çalışan ve belki bir bakıma spekülâtif olarak değerlendirilebilecek yaklaşımlar açısından “bugünkü çağdaş Ortadoğu” kavramına ve bir coğrafi bölge olarak “Ortadoğu” olaylarına bu çerçeveden bakmak bize yeni açıklamalar için yeni imkanlar sunacaktır.

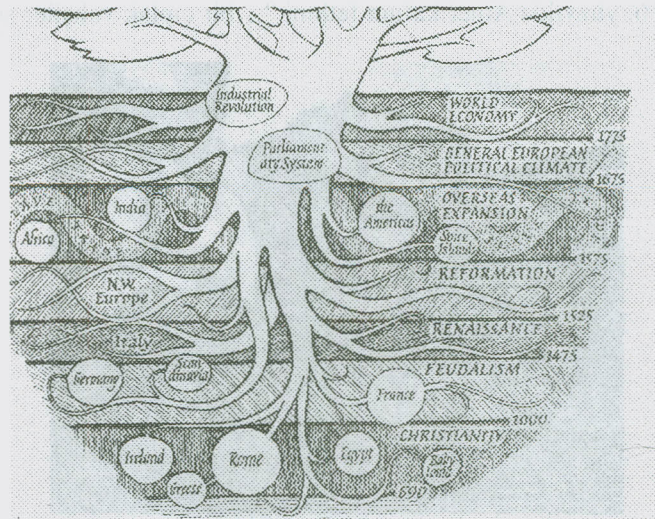
Aslında 20. yüzyılın “tarih felsefeleri” bakımından verimli bir çağ olduğunu “doğulular”dan ziyade “batılular”ın söylemeleri daha doğrudur. Çünkü, “Batı”, neredeyse 16. yüzyıldan beri, “yeni” saydığımız bütün bilgilerin ve ihtiyatlı kullanmak kaydıyla değerlerin olduğu, temel atıf noktamız durumuna gelmiştir. Bilgiler ve değerler mahiyetleri itibarıyla birbirinden farklı olmakla beraber, oldukça ilişkili alanlardır. “Değerleri”, “bilgileri” çerçevesinde tahlil etmek oldukça “batılı” bir davranıştır. Ama bu, hep böyle olmamıştır. Batı Ortaçağ’ının sona ermesiyle tanımlamayı alışkanlık haline getirdiğimiz “yeni”, Avrupa dışı toplumların cazibesinden kurtulamadıkları bir “eski zaman sevdası”na dönüşmüştür. Bu bakımdan “Doğu” ve “Batı”nın birbir-

lerini algılamalarında zaman içinde yaşanmış olan değişimi izlemek, anlamak açısından iyi bir başlangıç olabilir.

Batılılara Göre “Batı” ve “Doğu”

Aslında, Batılıların “Doğu”yu nasıl algıladıklarını anlamanın yollarından biri belki de onların kendilerini nasıl algıladıklarına bakmak olacaktır. Aşağıda, A.J. Toynbee’nin eserinden aldığımız grafik bu kendini tanımlamanın en anlaşılabilir örneklerinden birini teşkil etmektedir (Toynbee 1978: 40).

En sondan başlayarak İngiliz tarihinin köklerinin sıralandığı bu grafikte “...İngilizlerin ‘kahramanlık çağı’ denilen zamanın dininden **Batı Hristiyanlığına** dönmeleri ...” İngiliz tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu din değiştirme, “...Bir sürü yalıtılmış barbar toplulukları, **ortak refahları için** yeni doğan Batı toplumu içinde eritmeyi...” (Toynbee 1978: 41) hedef alan bir eylem olarak tanımlanmaktadır. Toynbee, kendini algılamının ilk adımını Hristiyanlaşma olarak sunmaktadır. 20. Yüzyılın şüphesiz en önemli tarih felsefecilerinden biri olarak Toynbee bu savda yalnız değildir. Batıya ilişkin tanımlamaların hemen hepsinde ilk ve en belirgin çizgiyi Hristiyanlık oluşturmaktadır. Ancak gene de burada “Doğu”, yani Mısır ve Babil bu başlangıcın dayanakları olarak işaretlenmektedir. Nitekim, kabul edilmiş İncil’lerin hemen tamamında Hristiyanlığın doğuş yeri olarak “doğu” kutsal bir şala bürünmüştür.

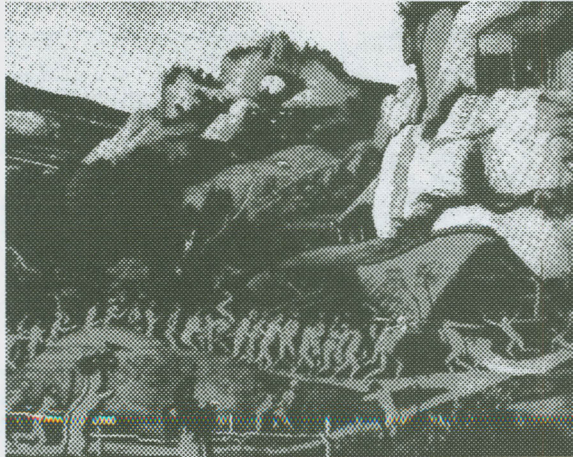

Resim 1- Britanya'nın Dünya Tarihindeki Kökleri

Roma ve Yunan kültürlerinin de Hıristiyanlıkla beraber düşünüldüğüne dikkat çekmek gerekmektedir ki, bir çok kültür tarihçisi bu konuda hemfikir durumdadır ve batı kültürünün temelleri tanımlanırken Roma-Grek ve Hıristiyanlık üçgeni **“Batı”** tanımlamasının klasik şablonunu oluşturmaktadır. Kültürün katmanlarına dikkat edildiğinde karşımıza bu günkü **“Batı”** dünyasının gelişim çizgisinin oldukça isabetli bir tasarımı çıkmaktadır. Yani bir bakıma, **“modern dünya”**yı teşkil eden değerler bu süreç ve aşamaların sonucu olarak oluşmuş kabul edilmektedir. Yukarıdaki şablonu az-çok değişikliklerle bütün Avrupalı ulusların kültürel kökenlerine uygulamak mümkündür diyebiliriz. Şüphesiz **“güç”** tasavvurunun değişmesindeki asıl dönüm noktasını 1675’ten sonraki gelişmeler teşkil etmektedir, yani ; deniz aşırı ticaretin gelişmesi (kolonicilik), siyasal sistemin değişmesi (parlamentarizm) ve üretim tarzında ortaya çıkan köklü dönüşüm (sanayi inkılâbı = dünya ekonomisine geçiş).

Batı’nın yükseldiği bir tarih devresinde, kökenlerini yukarıdaki şablona uygun olarak tanımlamaya alışan bir toplumdaki popüler kültürün ; bu şablona uygun olmayan yaşama ve kültür tarzlarını dışlayacağını yahut biraz daha cesaretle söylemek gerekirse kendi gücünü ötekiler karşısında sürekli sınayarak idrak etmeye başladığı için diğerlerini aşağıladığını ifade etmek mümkün görünmektedir.

Daha 16. yüzyılda, **“Batı”**lı fatihlerin keşfedilmiş topraklardaki kolay zaferleri yeni bir psikolojinin habercisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki tablo 16. yüzyılda Amerika’nın fethini **“...bir çıplak vahşiler sürüsü ile,**

Resim 2- Amerika’nın Fethi sırasında Yerliler (16. Yüzyıl)

daha sonraki kolonileştirme için ülkeyi açıp temizleyen uygarlık öncüleri arasındaki bir karşılaşmayı göstermektedir... Daha zayıf bir topluma egemen olmayı başaran bir uygarlık, kurbanlarını doğuştan aşağılık sayma eğilimindedir. Böylece bu toplumun üyelerini bitki ve hayvan düzeyine indirerek kendi çıkarları doğrultusunda onları sömürebilir veya yok edebilir ” (Toynbee 1978: 420-421).

Uygarlıkların karşılaşması sırasında “**üstün olan galip olandır**” tarzındaki yaklaşımın sadece 16. yüzyıldan itibaren yükselmekte olan “**Batı**”ya ait bir kanaat olduğunu düşünmek çok kolay çürütülebilecek hatalı bir önerme olacaktır. Aynı yaklaşım tarzının 16. yüzyıla kadar “Batı” ile karşılaşmalarında uzun zaman üstün durumda bulunan Müslüman Doğu’da da var olduğunu hatırlamak gerekir. Şüphesiz tarzlar farklıdır. Batı, “**sömürgeleştirmeyi ve kendisine benzemeyeni yok etmeyi**” bir tarz olarak öne çıkarırken, Doğu “**itaat ettirmeyi**” yeterli bulmuştur¹.

Aslında “Batılıların Doğusu” E. Said’in işaret ettiği gibi tam da coğrafî olarak doğu’dur, ama sadece bundan ibaret değildir. Nitekim, Sorokin’in Danilevsky’den yaptığı şu alıntılar, esasında Batılılardaki Rusya tasavvurunu anlatmaya çalışan ifadeler olmakla birlikte, ülkelerin ve toplumların adını değiştirdiğinizde, Batılıların kendilerinden kabul etmedikleri bütün toplumları tanımlamada kullanılabilir niteliktedir : “...*Avrupa Rusya’yı kendisinin bir parçası saymamaktadır. Avrupa, Rusya’da ve Slavlarda genel olarak kendisine tamamiyle yabancı bir şey görmektedir ve aynı zamanda da, Avrupa’nın Çin’i ve Hind’i, Afrika’yı ve Amerikaların büyük kısmını kendi imge ve kalıbına göre yoğurup biçimlendirebileceği bir malzeme olarak sömürdüğü gibi, yalnızca Avrupa’nın yararına olarak sömürülebilecek salt bir malzeme diye de kullanılamayacak bir şey...Avrupa, Rusya’da ve Slavlıkta yalnızca yabancı değil, aynı zamanda kendisine düşman bir güç (veya ilke) görmektedir...*” Sorokin 1972: 54)². Fakat, “**Doğu**”ya ait kabul edilse de Rusya gene bir noktada durumu kurtarmaktadır (!). Zira – Batı Kilisesi tarafından Heretik sayılsa bile- Rus kültüründe Hristiyanlık temel bir motif olarak ağırlığını hep hissettirir. Rusya, Hristiyan, Grek ama “öte-

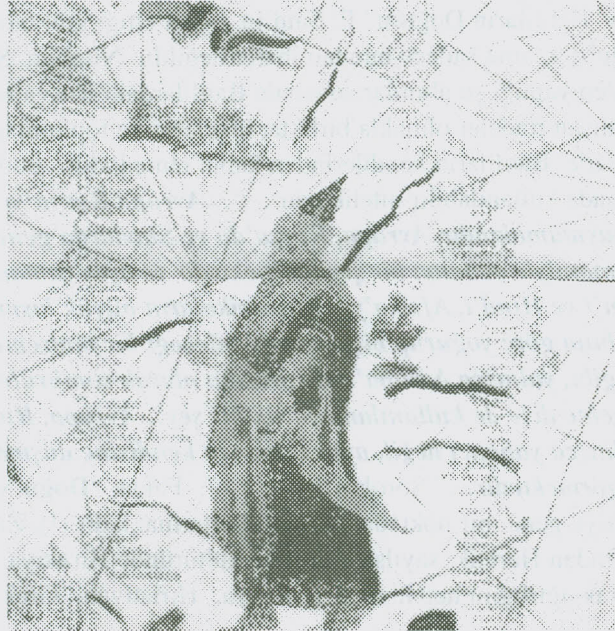
¹ Şüphesiz bu kanıtlanması gereken bir noktadır, fakat bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için bu tartışmaya girilmemiştir.

² Alıntının 1869’da kaleme alınmış bir eserden yapıldığını hatırlamak daha etkileyici hale gelmelerine yol açmaktadır.

ki Romalı-Ortodox Hristiyan” bir Doğu’dur. Asıl Doğu bu batılı değerlerin hiç birini paylaşmayan doğudur.

Nitekim, aşağıdaki karikatür-resimlere göz atıldığında 19. yüzyılın genel kabul haline gelmiş doğu tasavvurunun bu çerçevede dahilinde oluştuğu kolaylıkla görülecektir.

Fakat, bizim burada kullandığımız “Doğu” kavramı özel bir “Doğu”dur. Yani “Müslüman Doğu”. Arap fatihlerin Avrupa’dan atılmasından sonra, Avrupa’nın ulusal kültürlerinde “öteki” olarak zaten bir anlamı olan Türkler, bu defa Müslümanlar olarak Batı’nın karşısında sahne aldılar. Batı, Hristiyan-Grek-Roma temelli kendi medeniyetinin bir karşılığı olarak Müslüman-Arap-Bizans(?)³ temelli bir Doğu medeniyeti tasarlamıştır. Yani aslında Türklerin özgün katkılarının olmadığı ama mensubu bulundukları bir Doğu medeniyeti tasarımı...

Resim 3- 1580 yılında Napoli’de Dominico Vigliarolo Tarafından çizilmiş Haritadan Detay

³ Devlet kurumlarına etkileri bakımından düşünülmüştür.

⁴ *Toplumsal Tarih*, S. 2, (Şubat-1994), s. 37.

“Batı”nın “Doğu” Tasavvurunun Değişmesi

Aslında, Türklerin “doğu medeniyeti”nin görünürdeki en güçlü temsilcileri olduğu “Batı”lılar tarafından da 16. yüzyılda zımnen kabul edilmiş görünmektedir. Nitekim Osmanlı Türklerince temsil edilen “öteki” yani “Doğu”, “Batılılar” tarafından da dinamik ve güçlü biçimde tasvir edilmektedir. Aşağıdaki Resim bir 16. yüzyıl haritasındaki “Türk” imajını göstermektedir⁴.

Bu haritada asıl dikkati çekmek istediğimiz nokta Osmanlı hükümdarının güçlü, dinamik ve zengin görüntüsüdür. Tabiatıyla bazı itirazlar ileri sürülebilir ve İtalyan Prensliklerinin bu dönemde zayıflamaya yüz tutarak Akdeniz’deki etkinliklerini kaybetmeye başladıkları vs. dile getirilebilir. Bizim için burada önemli olan nokta “**yeniçağın fatihleri**” arasına giremeyen ve görece eski Avrupa’yı temsil ettiği için, önemini uzunca bir süre kaybedecek olan bir çağdaşı olarak, bir Akdeniz gücü’nün Osmanlı Devletini nasıl algıladığını göstermeye çalışmaktır. Bu tasavvurun dönemin önemli sayılabilecek bütün güçlerinde var olduğunu ileri sürmek hiç de büyük bir iddia değildir.

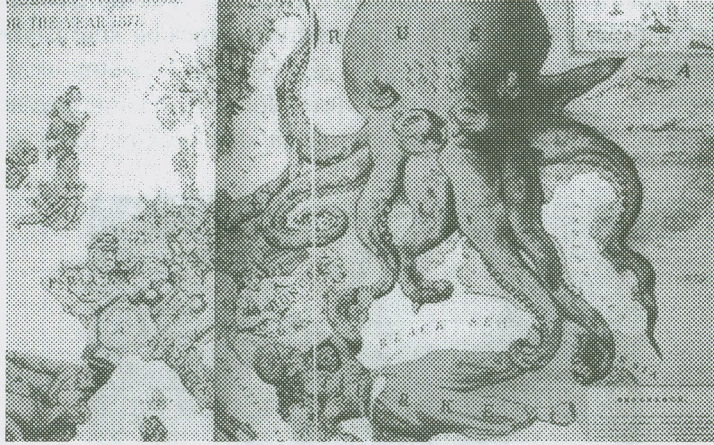

Karikatür 1- 1870 Yılı İçin Tasarlanmış Bir Avrupa Haritası⁵

Avrupalıların denizaşırı toprakları ele geçirerek feodaliteyi yıkıp merkezi devletler kurmaya başladıkları tarih dilimiyle bu haritanın çizilişi hemen hemen aynı dönemlere rastlamaktadır. Aşağıda ise yaklaşık 300 yıl sonra, 1870’li yıllarda çizilmiş bazı karikatürler, 19. yüzyılın sonlarında Avrupalıların, kendilerini ve “doğu”yu nasıl algıladıkları konusunda daha açık bir fikir vermektedir.

⁵ Karikatür, (Katircioğlu 1994b: 37)’den alınmıştır.

Karikatürün altyazısında Türkiye ile ilgili açıklama oldukça ilginçtir : “*Rumeli-yi Şahane uykusundan uyanıp esniyor, Anadolu ise esrarını içiyor.*”⁶. Görüldüğü gibi tasavvur tamamen değişmiştir. Sadece 7 yıl sonra çizilen aşağıdaki karikatür-harita dönemin siyasal dengeleri hakkında pek çok yazıdan daha net fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Aslında bizim burada dikkat çekmek istediğimiz noktalardan biri, ortalama batılı vatandaşın kafasındaki “**Türk**” tasavvurunun oluşmasında birinci derecede etkili ve daha kalıcı olduğunu düşündüğümüz “görsel” malzemede değişen Doğu veya Türk imajıdır.

Karikatür 2- William Frederick Rose tarafından Londra’da çizilen bir karikatür⁷.

Aşağıdaki diğer haritada değişen “**Türk**” tasavvurundaki farklılıklar daha açık biçimde gözlenebilmektedir. Haritada dikkati çekmek istediğimiz nokta birinci resimdeki görüntünün aksine Osmanlı Sultanı’nda sembolleştirilen yoksulluk ve zaafıdır.

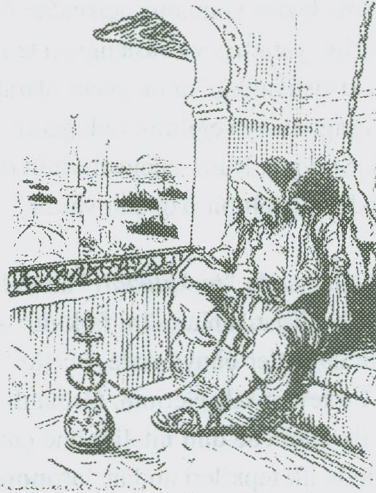
⁶ Aynı yerden alınmıştır; (Katırcıoğlu 1994b: 37).

⁷ Karikatür, (Katırcıoğlu 1994a: 36-37)’den alınmıştır.

Karikatür 3- 1877 Yılı Avrupası için kehanetler ⁸.

Karikatürde Türkiye'ye atfedilen sözler de ilginçtir : “...*Büyük Sultan Boğazı geçecek, zavallı Diyojen’in köşkünü (yani fiçisini) bulup, barış çubuğunu tütürecek...*”⁹. Yani Amerika'nın fethi sırasında kıtanın yerlilerine bakışın bir değişik versiyonu ile karşı karşıyayız.

Karikatür 4- BOĞAZİÇİ'NİN KAPICISI
-Bana Dairemi bırakırlarsa yine çok mesut olurum
(3 Kasım 1918) ¹⁰

⁸ *Toplumsal Tarih*, Sayı. 7, (Temmuz-1994), s. 41.

⁹ Aynı yerde.

¹⁰ *Le Journal*, 3 Kasım 1918,'den aktaran (Akyüz 1988: Ekler, Belge IV).

Aşağı yukarı 40 yıl sonra, 1918’de çizilen bu karikatürle yukarıdaki imajları mukayese ettiğimizde karşımıza kendi içinde tutarlı bir çizgi çıkmaktadır. Dinamik, iyi savaşçı, güçlü ve disiplinli Türk, yerini oryantalist yaklaşımlarla tanımlanan bir Türk’e bırakmıştır. Bu değişim, oryantalizmin ; halkın zihnindeki tasavvurları nasıl oluşturduğuna ilişkin popüler ama gene de etkileyici olan bir boyutunu oluşturmaktadır.

İşte bu noktada Oryantalizm’in yarattığı diğer unsurlar devreye girmekte ve bu disiplinin yarattığı imgeler **“bilimsel”** bir **“gerçeğe”** dönüşmektedir. Söz konusu **“bilimsel gerçekler”**’in Doğuya sızma yollarına baktığımızda gene **“Oryantalist”** kanallarla karşılaştığımız söylenmelidir. Şüphesiz bu kanalların başında Misyonerlik kurumuyla özdeşleştirilmiş olan **“Yabancı Okullar”** gelmektedir. Esasında, mezheplerine yeni müminler kazanmak amacıyla faaliyet gösteren bu okulların ilk yıllardaki hedefleri özellikle **“sapkın”** saydıkları **“Müslümanlar”**’ın kurtarılması iken bunun zorluğu zaman içinde deneylerle ortaya çıkınca, hedef değişmiş **“Doğu Hristiyanları”**’nın kurtarılması daha **“elde edilebilir”** bir hedef olarak gündeme gelmiştir. Bu değişimin pek çok gerekçeleri olabilir. Ama bizim konumuz açısından önemli olan Batı’nın kendine özgü bir Hristiyanlık yarattığı ve başlangıçta temas ettiğimiz şablona uygun olmayan **“Doğu Hristiyanlığı”**’nı da genel olarak doğu’nun bir parçası olarak görüp, onu da aşağılamaya eğilimli olduğudur. Ortadoğu’daki Katolik ve Protestan Ermeni, Süryani, Rum cemaatlerinin ortaya çıkışıyla Misyonerlik faaliyetleri arasında anlamlı bir bağlantı vardır.

“Doğululukları” ve dolayısıyla **“farklılıkları”** kendileri ve Batılı dindashları tarafından bilinen doğulu Hristiyanlar; dini farklılık sebebiyle teb’ası oldukları egemen Müslüman devletler bünyesinde bir tür **“otonomi”**’ye de sahiptiler. Batılı Katolik ve Protestan kiliselerinin, Osmanlı Hristiyan Kiliselerinin cemaatleri üzerinde ilk hamlede dini niteliği öne çıkarılmış olan **“kurtarma”** girişimleri karşısında ilk tepkileri anılan **“otonomi”** sistemi içindeki hiyerarşinin tepesinde bulunan Patriklerin göstermiş olduğuna dikkat etmemiz gerekmektedir. Batılı büyük güçlerin Osmanlı devletinin iç işlerine gidecek daha yoğun biçimde müdahale edecek konuma geldikleri 19. yüzyılda **“Misyonerlik”** faaliyetlerine ilişkin şikâyetlerde **“Doğu Kiliseleri”** birinci sırayı almaktadır. Osmanlıların, bunu önlemekte bilinen sebeplerden ötürü başarısızlığa mahkûm oldukları belirginleştikçe **“mezhep farklılıkları”**ndan do-

ğan rekabetler yerini “**ulusal hedefler**”in elde edilmesi için yeni şartlara uygun politikalara terk etmiştir¹¹.

Burada bir başka noktayı daha belirtmek gerekmektedir : 20. yüzyılın sonlarında “Oryantalizm”e ağır eleştiriler yönelten ve bu disiplini “iktidar-bilgi” bağlamında ele alarak bilgi birikimimize özgün katkılarda bulunan bir sosyal bilimci olarak Edward Said, bir bakıma Oryantalist imgelerin bir sonucu olarak Türkleri yok sayar. Ona göre Oryantalizmin objesi Araplar ve Arap değerleridir (Said 1989: 2). Başlı başına bu tesbit bile Oryantalist imgelerin doğuluların zihni derinliklerine ne kadar başarılı bir şekilde nüfûz ettiğini göstermektedir.

Kabul edilmelidir ki, Osmanlı Devleti 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Sünnî Müslümanların bağımsızlığını sürdürebilen yegâne devleti durumundadır. Dolayısıyla Sünnî İslam dünyasında 19 ve 20. yüzyıllardaki siyasal mukavemet ideolojilerinin şekillenmesinde veya “modernleşme” süreçlerine ilişkin deneyimlerde Osmanlı siyasal ve toplumsal modernleşmesi bir model olarak büyük önem taşımaktadır. Tanzimat’tan itibaren, Osmanlı modelinin niteliklerinden ötürü “**batı tarzında eğitim veren kurumlar**”, sistemi doğrudan doğruya etkileyen ve şekillendiren insan unsurunun yetişmesinde öne çıkmaya başlamışlardır. Bu okullardan yetişenlerin sistem içinde yükselmek bakımından önemli avantajlar elde ettikleri izahı gerektirmeyecek kadar açıktır. Bu okulların eğitim programları, ders kitapları ve eğitim kadrosu aracılığıyla “Osmanlı seçkin-bürokratları”nın zihni dünyalarının şekillenmesi üzerindeki etkileri ortaya konuldukça¹² durum biraz daha anlaşılabilir hale gelmektedir.

Başta temas ettiğimiz, “**Refahın paylaşılması**”, nasıl Batı medeniyetinin temellerinin oluşmasında belirleyici olmuşsa, 19. yüzyıldan beri yoksul doğunun da ütopyası olmaya devam etmektedir. Ancak, bu hedefe ulaşmanın yolu doğru “okumuş seçkin-bürokrat” kesimlerin ezici bir çoğunluğuna göre “batılaşmak”tan geçmektedir.

¹¹ Bu okulların Arap milliyetçiliğinin gelişimine katkılarını ortaya koyan tipik bir örnek olarak Beyrut’taki Suriye Protestan Koleji’ni gösterebiliriz. Hristiyan Arap çocuklarının devam ettiği bu okulların onların zihninde yarattığı yeni tasavvurlara ilişkin çarpıcı örnekler için bkz. (Zeine 1959: 68). Aynı şeyleri Osmanlıların etnik bakımdan Türk olmayan bütün unsurları için genelleştirilebileceğini düşünüyoruz.

¹² Meselâ bkz. (Hanioğlu 1982).

Resim 2 : Bir Adam, İki Kimlik (Edward Said'in Eserinin Türkçe 2. Baskısının Kapak Resmi)

Batılılaşmak deyiminin kendisi doğal olarak “doğululuktan kurtulmak” gibi bir anlamı beraberinde taşımaktadır. Bu bakımdan, Batılılaşma sürecinde özgün kimliğin korunması ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte, sıradan halk kitleleri için günlük yaşamda ortaya çıkan değişimler önem kazanırken, söz konusu seçkinler açısından batının doğu tasavvurlarının değiştirilmesine ilişkin sembolik hareketler daha belirleyici hale gelmektedir.

Bir anlamda, doğu; ekonomik şartları ve imkânları bakımından Batı'ya bağımlı olduğundan ve doğulu yöneticiler -bunu zaman zaman açıkça ifade etmekten çekinseler bile- batının sorun çözebilme yeteneğini elde etmeye oldukça istekli bulundukları için kendi egemenlik alanlarına hanel gelmeksizin yönettikleri halkları ya batılı bir yaşam tarzını kabul etmek üzere iknaya çalışmışlar ya da baskıcı yöntemlerle yani; devlet gücünü de kullanarak batılaşmayı sürdürmeyi yeğlemişlerdir.

Osmanlı sonrası Ortadoğu'da bu iki eğilimin yarattığı kamplaşmaları izlemek mümkündür. SSCB ve ABD'nin liderliğini üstlendikleri iki kutuplu dünyada bunun ideolojik temellerini Sosyalizm ve Demokrasi teşkil ediyordu. Bir başka deyişle tarihsel anlamından bir ölçüde farklı bir Doğu ve Batı kavramıyla şekillenen bir dünya vardı. Devletlerin uyguladıkları iç politikalar çok daha az ilgi çekiyordu. Bu uluslar arası ilişkiler sisteminin 1991'de çökmesi en azından 2003 tarihi itibarıyla Doğu ve Batı kavramlarını klasik anlamlarına yeniden dönüştürmüş görünmektedir. Şimdi eski anlamıyla “...Doğu doğudur, Batı da batı...”

Bir bakıma, “doğu”yu medenileştirme misyonu hemen hemen hiçbir zaman değişmemiştir. Zira, hem batılılar açısından, hem de batı kültürüyle yetişmiş doğulu aydınlar tarafından “medeni olmak” ancak “batı”nın yaşadığı süreçlerden geçmiş olmakla özdeş olarak sunulmakta ve algılanmaktadır.

Resim 3 : Baalbek’te Sultan II. Abdülhamid ve “arkadaşı” II. Wilhelm adına dikilen Anıt (1898)¹³.

Osmanlı devletinin dağılmaya başladığı bir devirde, “Doğu” ile görünüşte eşit ilişkiler kurmaya çalışan Almanya’da, Anadolu; Almanya’nın kolonizasyon hedeflerinden biri olarak algılanmıştır. Bir taraftan Resim 4’te görüldüğü gibi “doğuluların gururlarını okşayacak adımlar...” atılırken diğer taraftan da Almanya’dan Türkiye’de bir Alman kolonisi oluşturacak gönüllüler sağlamak üzere dernekler kurulmuştu (Can 1994: 50-54). Bu tür örneklerin 20. yüzyılın hemen başlarındaki varlığı, bir “batı üstünlüğü” veya “medenileştirilmeyi bekleyen doğu” anlayışının ne kadar yaygın olduğuna emsal oluşturmaları bakımından önemlidir. Uluslar arası ilişkiler açısından bu beklenti ve yaklaşımların makul izahlarının yapılabileceği rahatlıkla söylenebilir.

¹³ Resim, *Doğu Batı*, Sayı 2, (Şubat,Mart, Nisan 1998), s. 8’den alınmıştır.

21. Yüzyılın şafağında “doğu” bir kere daha düzenlenmesi gereken bir alan olarak gündeme gelmiş bulunuyor ve daha ilginç Türkiye gibi kendilerini “**doğulu**” olarak tanımlamaktan adetâ tiksinen “**batı eğitimi almış seçkinler**”in yönetimde egemen olduğu bir ülkede bu konuya ilişkin olarak ta-kınılan “**edilgen**” tavidir.

Söz konusu yönetici-seçkinlerin tarihî sebeplerden kaynaklanan ciddi tahlillerden ziyade ideolojik olarak tavır aldıklarını kolaylıkla tesbit edebileceğimiz İran’da bu konuda ortaya konulan tepkilerin daha “ulusalcı” olduğunu ve “Batı”da çok daha ciddiye alındığını söylemek gerekmektedir.

Sonuç

Doğu’nun “refahı artırma ve paylaşma” konusunda ciddi sorunları olduğu tartışılmaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Batı bu sorunlarını uzun zamandan beri büyük ölçüde çözümlenmiştir. Güc’e sahip olmak bakımından dünyayı her seferinde yeniden düzenlemeyi kendine ait bir hak olarak gören Batı’nın bu tavrı karşısında, “düzenlenmeyi” kendi iradesinin dışında ve kendinden başkalarına ait bir hak olarak gören yönetici-seçkinler tarafından gösterilen tavır alışlardaki “kimlik aşınması” batının asıl zaferi olarak bütün çıplaklığıyla karşımıza durmaktadır.

Kendine özgü bir “medeniyet” ve “kimlik” sahibi olduğu konusunda toplumsal hafızadaki bütün çizgilerin “öteki” tarafından şu veya bu şekilde silikleştirildiği bir dünyanın mensupları uzun bir süre daha “başkaları” tarafından yönetilmekten şikâyet etmeye devam edecekler gibi görünmektedir. Galiba, Attila İlhan’ın şair duyarlılığıyla sorduğu şu soru ciddi cevap beklemektedir :

“...Sizin son derece kültürlü ve zengin ve kültürlü bir komşunuz olsa, piyanonun başına oturduğunda parmaklarının müthiş hüneriyle ruhunuzun derinliklerinde fırtınalar yaratsa; evinin içi muhteşem tablolarla süslenmiş ve mükemmel bir rahatlığa kavuşturulmuş olsa; şiir okumaya başladığında sizi alıp büyüdü dünyalara sürüklesin ve hemen her konuda size adil gelen bir çözüm önerse, yardımseverliğiyle gönlünüzü fethetse ve siz bir gün bu akıllı, kibar, nazik ve zengin komşunuzun şu andaki konumuna gelmek için birçok insanın kanını emdiğini, berikini öldürdüğünü, ötekini kırdığını ; sayısız gasp, soygun ve haydutlukla bu zamana kadar ömür geçirdiğini öğrenseniz ; onun elini sıkmaya hala devam eder misiniz ?

Peki devam ederseniz aynadaki görüntünüze tiksinden bakabilir misiniz?”

Kişisel olarak benim bu soruya cevabım şüphesiz : Hayır’dır ! Özgün bir kimliği ve medeniyeti olduğunu hatırladıkça Ortadoğu’da yükselen “hayır” sesleri temenni ederim ki, insan olarak hepimiz için yeni bir yaşama tarzının ve daha adil bir dünyanın habercisi olur.

Kaynakça

- AKYÜZ, Yahya, (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara.
- CAN, B. Bülent, (1994). “Almanya’nın Türkiye’de Koloni Kurma Planları”, *Toplumsal Tarih*, S. 8.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, (1982). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Zamanı*, İstanbul.
- KATIRCIOĞLU, Feyzi Muhtar, (1994b). “Siyasal Hiciv Haritaları II”, *Toplumsal Tarih*, S. 12.
- KATIRCIOĞLU, Feyzi Muhtar, (1994a). “Siyasal Hiciv Haritaları”, *Toplumsal Tarih*, S. 10.
- SAID, Edward, (1989). *Oryantalizm*, (Çev. Selahaddin Ayaz), İstanbul.
- SOROKIN, Alekseyeviç, (1972). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (Çev. Mete Tunçay), Ankara.
- TOYNBEE, Arnold J., (1978). *Tarih Bilinci*, (Çev. Murat Belge), C. I, İstanbul.
- ZEIN, N(ouredin), (1959). *The Emergence Of Arab Nationalism*, Beirut.